

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

GIEDRAIČIŲ BAŽNYČIOS RAIDOS PERIPETIJOS: TARP FAKTŲ IR LEGENDŲ

Giedraičiai – viena ankstyvesniųjų Vilniaus vyskupijos parapijų. Nors parapijos ribos laikui bėgant kito, per keturiasdešimt kilometrų nuo Vilniaus nutolęs Giedraičių miestelis, buvusi kunigaikščių Giedraičių tėvoni-nė valda, išlaikė parapijos centro statusą. XVII a. Giedraičiai buvo Pabaisko dekanato parapija, vėliau – dekanato centras. Tad XX a. trečio dešimtmečio viduryje įkurtos Kaišiadorių vyskupijos jurisdikcijoje nūnai esančios Giedraičių parapijos įsteigimo peripetijos, pirmosios bažnyčios fundacija, beneficijos, bažnyčios perstatinėjimai, religinio gyvenimo tradicijų ištakos glaudžiai susijusios su Vilniaus vyskupija.

Istoriografijos padėtis. Giedraičių bažnyčios fundacijos aplinkybės iki šiol nėra išsamiau tyrinėtos, nėra publikuoti ir mokslininkams žinomi dokumentai, vienu ar kitu aspektu galintys padėti atskleisti ar plačiau interpretuoti vieną ar kitą šios parapinės bažnyčios istorijos tarpinį. Tačiau pagrindiniai bažnyčios istorijos faktai istoriografijoje atsispindi. Antai prieškarinio Lietuvoje pradėtos leisti enciklopedijos glaustame tekste apie Giedraičius nurodoma, kad pirmoji bažnyčia pastatyta 1410 m., o 1809 m. Juozas Giedraitis išmūrijęs naują¹. Analogiška informacija pateikta ir pokariu Amerikoje leistos enciklopedijos tekste apie Giedraičius. Teigiama, kad pirmoji bažnyčia buvusi medinė, statyta 1410 m. Mykolo Gentvilo, o dabartinę mūrinę 1809 m. pastatęs Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis ir jo brolis Martynas². Po 1990 m. Lietuvoje išleistuose žinynuose, enciklopediniuose leidiniuose bei internetiniuose puslapiuose išlieka tendencija nurodyti konkrečias Giedraičių bažnyčios istorijos, taip

¹ „Giedraičiai“, in: *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 8, Kaunas, 1940, p. 1424.

² „Giedraičiai“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 7, Boston, 1956, p. 208.

pat ir pirmosios bažnyčios, įsteigimo metus bei tiksliai datuoti vėlesnius perstatinėjimus. Tvirtinama, jog pirmoji bažnyčia Giedraičiuose atsirado 1410 m.³, teigiama, kad ją Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto įpareigotas pastatė Mykolas Gintilavičius-Gentvila⁴, rašoma, kad iki šiol stovinčią mūro bažnyčią pastatė Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis ir jo brolis Martynas⁵. Kun. Janas Kurczewski savo Vilniaus vyskupijos istorijoje, išleistoje XX a. pradžioje, remdamasis 1910 m. vyskupijos žiniomis, rašo Giedraičių bažnyčią buvus įsteigtą ir aprūpintą Mykolo Gintilavičiaus 1410 m., o senosios vietoje stovinčiąją dabartinę esą pastatydinęs Žemaičių vyskupas Juozapas Giedraitis 1809 m.⁶. Nesunku pastebėti, kad cituotuose lietuvių autorių tekstuose šiek tiek „modifikuota“ tik fundatoriaus pavardė, o datos sutampa su Kurczewskio pateiktosiomis. Pirmosios bažnyčios fundatoriaus asmeniu iki šiol nesidomėta. Tad neaišku, ar minimas „Gintilavičius, Gintilavičius-Gentvila“ yra kaip nors susijęs su istoriografijoje identifikuotu Ginvilu, 1398 m. ėjusių Trakų seniūno pareigas⁷. Taip pat neaišku, koks Giedraičių giminės genealogijoje⁸ fiksuoto XIV a. pirmoje pusėje šaltiniuose minimo Ginvilo ryšys su galimu bažnyčios fundatoriumi. Čikagoje XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje Broniaus Kviklio parengtame Lietuvos bažnyčių enciklopedinio žinyno tome, skirtame Kaišiadorių vyskupijos bažnyčioms, nurodoma, kad Giedraičių bažnyčia 1445 m. buvo aprūpinta beneficija. Autorius, remdamasis 1983 m. išleisto *Katalikų*

³ Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios [žinynas]*, Vilnius, 1993, p. 56; Antanas Tyla ir kt. „Giedraičiai“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 6, Vilnius, 2004, p. 635; 1410 m., kaip pirmosios bažnyčios pastatymo metai, nurodomi ir internetiniuose Giedraičių bažnyčios istorijai skirtuose puslapiuose, žr. http://lt.wikipedia.org/wiki/Giedraičių_Šv._Baltramiejaus_bažnyčia.

⁴ Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, p. 56.

⁵ *Ibid.* http://lt.wikipedia.org/wiki/Giedraičių_Šv._Baltramiejaus_bažnyčia.

⁶ „[...] założony i upożąony 1410 roku przez Michała Gintylowicza [...]“: Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno, 1912, p. 187.

⁷ Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 235–236; „Ginewil“ – žr. Adam Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 6, Warszawa, 1903, p. 53.

⁸ *Tablice genealogiczne rodziny Giedroyciów*, zebrał Jan Kotczyn, Barton Hall, 1980. [mašinėraštis]; *Indeks nazwisk do „Herbarza Polskiego“ Adama Bonieckiego*, opracował Szymon Konarski, do druku podał Sławomir Górczyński, Warszawa, 1993, p. 27.

kalendoriaus-žinyno duomenimis, atkreipia dėmesį į dvi galimo bažnyčios įsteigimo datas – 1410 ir 1443 m. – ir reziūuoja, kad „pirmosios bažnyčios atsiradimo laikas dar nėra tikrai išaiškintas“⁹.

Klausimas, kodėl pristatant Giedraičių bažnyčios istoriją *Lietuvių visuotinėje enciklopedijoje* bei minėtame informaciniame žinyne liko nepastebėtos kitos mokslinėje literatūroje minimos pirmosios bažnyčios fundacijos datos, matyt, ir liks retorinis. O tų „paminėjimų“ ne tiek jau maža. Antai Vilniaus vyskupijos pirmųjų parapijų tinklą tyręs Jerzy Ochmański nurodo Giedraičių bažnyčią buvus pastatytą prieš 1505 m.¹⁰ Mečislovas Jučas savo studijoje apie Lietuvos parapijas XV–XVIII a. nekvestionuoja Ochmański nuomonės dėl pirmosios bažnyčios Giedraičiuose pastatymo metų¹¹. Ochmański datavimas neginčytas ir akademinės Lietuvos istorijos sintezės autorių¹². Žinoma, Ochmański teiginys, kad bažnyčia šioje parapijoje buvo įkurta prieš 1505 m., anaiptol nepaneigia 1410 m. datos, lygiai taip pat kaip jos ir nepatvirtina. Juolab kad istoriografijoje funkcionuoja ir dar viena: XIX a. devinto dešimtmečio pradžioje išleistame Lenkijos Karalystės ir kitų slavų kraštų geografijos žodyne rašoma, kad parapinę bažnyčią Giedraičiuose fundavęs kunigaikštis Juozapas Giedraitis 1445 m.¹³. Aki vaizdu, kad tokios datų įvairovės istoriografijoje nebūtų, jei būtų išlikęs pirmosios bažnyčios Giedraičiuose fundacijos aktas. Deja, kaip ir daugelio kitų XV–XVI a. pirmoje pusėje Vilniaus vyskupijoje įsteigtų parapijų, Giedraičių bažnyčios fundacijos aktas tyrėjams kol kas nėra žinomas.

Remiantis istoriografija bei šiuo metu turimais Giedraičių bažnyčios istorijos šaltiniais, siekiama atsakyti į klausimą, kiek yra pagrįsta nuomonė dėl pirmosios bažnyčios įkūrimo Žalgirio pergalės metais, aptarti Giedraičių bažnyčios raidos tarpinius, atkreipti dėmesį į parapijos religinio gyvenimo elementus, į parapijiečių santykio su savo bažnyčia tradicijas.

⁹ Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 6, Chicago, 1987, p.170.

¹⁰ Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w Średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972, p. 69.

¹¹ Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII*, Vilnius, 2007, l. 43.

¹² Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. 4, Vilnius, 2009, p. 198–199.

¹³ „Giedrojie“, in: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa, 1881, p. 546–547.

Baigiamoji chronologinė tyrimo riba – XIX a. vidurys. Archyviniai (dauguma jų iki šiol į mokslo apyvartą neįtraukti) dokumentai, kuriais remtasi rašant šį straipsnį, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAVB). Tai Giedraičių bažnyčios vizitacijos aktai bei inventoriai (ankstyviausias jų 1743 m.), dekanų raportai, kunigaikščių Giedraičių bylinėjimosi dėl bažnyčios administravimo dokumentai.

Fundacijos ištakų istorinis kontekstas. Vilniaus vyskupija įsteigta per Lietuvos krikštijimo misiją XIV a. devintame dešimtmetyje. Jogaila tuojau po savo krikšto metinių, 1387 m. vasario 17 d., per Užgavėnes, paskelbė, kad „Vilniaus pilyje pastatyta ir esančią bažnyčią, pašvęstą Visagalio Dievo, Garbingosios Mergelės Marijos, visų Šventųjų ir ypač palaimintųjų vyskupo Stanislovo ir išpažinėjo Vladislovo garbei“, skiriaš Vilniaus vyskupo sostui, kai tik bus tam gautas Romos popiežiaus leidimas. Toks leidimas buvo gautas ir kanoniškai Vilniaus vyskupijos įsteigimas įteisintas 1388 m., kai į Romą atvykusiam Jogailos pasiuntiniui Poznanės vyskupui Dobrogostui popiežius Urbonas VI įteikė atitinkamo turinio bulę *Romanus pontifex*¹⁴. Vilniaus vyskupas Andrius iš didžiojo kunigaikščio valdų gavo dalį Vilniaus miesto, Tauragnų pilį su valsčiumi, Labanoro ir Molėtų dvarus, Verkių ir Bokštų valsčius. Vyskupo valdas sudarė apie pusšimtis kaimų. Tyrėjai yra atkreipę dėmesį, kad Jogailos privilegija iš didžiojo kunigaikščio žemių fondo buvo sukurta pirmoji Lietuvoje stambi latifundija¹⁵.

Manoma, kad drauge su katedra Vilniaus vyskupijoje buvo įsteigtos mažiausiai septynios bažnyčios: Maišiagaloje, Medininkuose, Nemenčinėje, Ukmergėje, Merkinėje, Krėvoje, Ainoje, Obolcuose¹⁶. Pirmosios Vilniaus vyskupijos bažnyčios buvo tik valdovo fundacija. Vargu ar Jogaila pats asmeniškai dalyvavo visose savo privilegija įsteigtų bažnyčių fundacijos iškilmėse. Laiške valsčių valdytojams tijūnams 1389 m. pradžioje Jogaila rašė suteikiantis teisę vyskupui visose lietuvių žemėse statyti bažnyčias,

¹⁴ *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sud. Vytautas Ališauskas, Vilnius, 2006, p. 61; Paulius Rabikauskas, „Lietuvos krikštas 1387–1410“, in: *Krikščioniškoji Lietuva*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius, 2002, p. 58–62; Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 10.

¹⁵ Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *op. cit.*, p. 191; Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 95–96.

¹⁶ Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 55–59; Mečislovas Jučas, *op. cit.*, l. 42;

kur tik matys esą reikalinga, ir nurodė, kad kiekvienas tijūnas privalas tam paklusti taip, kaip paklūsta jo, valdovo, nurodymams¹⁷. Šis laiškas, inicijuotas tikriausiai paties pirmojo Vilniaus vyskupo Andriaus, perša prielaidą, kad bažnyčias Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus vardu steigė vyskupas, bet pats fundacijos aktas ir naujai steigiamos parapijos aprūpinimas priklausė Jogailai. Tyrinėtojai linkę manyti, jog Jogaila bus įsteigęs 11 parapinių bažnyčių¹⁸. Giedraičių bažnyčios tarp pirmuoju krikščionybės dešimtmečiu Vilniaus vyskupijoje įsteigtųjų dar nėra. Visos be išimties naujai steigiamos bažnyčios buvo aprūpinamos žemės valdomis ir kitais turtais. Bažnyčios žemės bei jose gyvenę valstiečiai buvo atleidžiami nuo visų prievolių, net nuo karo tarnybos, taip pat nuo mokesčių valdovui bei apsaugoti nuo pasaulietinės valdžios kišimosi į valdymą. Tad Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje nuo pat pradžių buvo užtikrintas ekonominis ir teisminis imunitetas¹⁹.

Vytauto valdymo metais ši naujų parapijų ir bažnyčių steigimo tradicija išliko, t. y. tęsdamas Jogailos pradėtą Lietuvos visuomenės christianizacijos procesą Vytautas taip pat steigė naujas parapijas ir fundavo bažnyčias. Per 38 metus Vilniaus vyskupijoje jis įsteigė 11 naujų parapijų (2 bažnyčios Naujuosiuose Trakuose, benediktinų vienuolynas Senuosiuose Trakuose; Vytauto nurodymu iškilo bažnyčios Dauguose, Duingiuose, Kernavėje, Kaune (2), Švenčionyse, Gardine, Goniondze, Naugarduke, Valkaviske)²⁰. Išskyrus bažnyčią ir vienuolyną Senuosiuose Trakuose, kurių fundacinė privilegija yra išlikusi, tiksliai visų kitų Vytauto funduotų bažnyčių pastatymo datą nustatyti yra sudėtinga, o neretai ir neįmanoma. Patvirtinimas, kad tai buvo Vytauto fundacijos, paprastai randamas vėlesnio laikotarpio dokumentuose.

Vytauto valdymo laikais Vilniaus vyskupijoje atsiranda ir pirmosios vadinamosios privačios fundacijos, t. y. bažnyčios, pastatytos didikų ir bajorų. Viena pirmųjų tokio tipo fundacijų – Šalčininkuose įsteigta baž-

¹⁷ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1, Kraków 1932–1948, p. 29–30; Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 60

¹⁸ Stanisław K. Olczak, „Rozwój sieci parafialne w diecezji wileńskiej do II poł. XVIII w.“, *Studia Teologiczne*, t. 5–6, Białystok, Drohiczyn, Łomża, 1987–1988, p. 106.

¹⁹ Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *op. cit.*, p. 191; Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 96–106.

²⁰ *Ibid.*, p. 61–62.

nyčia, minima jau 1410 m. Kadangi Šalčininkai tuo metu buvo Vytauto maršalo Stanislovo Čupurnos nuosavybė, jis tikriausiai ir buvo pirmosios bažnyčios fundatorius²¹. Paskaičiuota, kad Jogailos ir Vytauto valdymo laikotarpiu Vilniaus vyskupijoje iš viso buvo įsteigtos 27 parapijos, o jų teritorijoje veikė bažnyčios²².

Pirmuoju dešimtmečiu po Vytauto mirties, Švitrigailai ir Žygimantui Kęstutaičiui kovojant tarpusavyje dėl Ldk sosto, Lietuvos visuomenės christianizacija šiek tiek sulėtėjo. Tačiau naujų parapijų steigimas Vilniaus vyskupijoje nenutrūko – 1431–1440 m. vyskupijos parapijų tinklas pagausėjo dar 8 bažnyčiomis, įsteigtomis ir valdovų, ir bajorų iniciatyva²³. Itin palankus Bažnyčios tinklo plėtrai buvo penketą dešimtmečių trukęs Kazimiero Jogailaičio valdymas (1440–1492). Kazimieras ženkliai prisidėjo prie naujų parapijų ir bažnyčių steigimo Vilniaus vyskupijoje, jo fundacijai priskiriamos 24 Vilniaus vyskupijos bažnyčios²⁴. Akivaizdu, kad ne visos jos buvo funduotos paties valdovo, nes apie daugumą žinoma tik tiek, kad atsirado Kazimiero Jogailaičio valdymo metais, – nei Vytauto funduotų bažnyčių, nei Kazimiero Jogailaičio metais daugelio įsteigtųjų bažnyčių fundacinių aktų originalai nėra žinomi, tad steigimo datos nustatomos remiantis vėlesniais dokumentais. Tyrėjai sutaria, kad Kazimiero Jogailaičio valdymo metais Vilniaus vyskupijoje sparčiai daugėjo bajorų įsteigtų bažnyčių ir parapijų. Ši tendencija ilgainiui tik stiprėjo. Žemaitijoje iki pat XVI a. vidurio naujų bažnyčių steigimo iniciatoriai buvo valdovai, o Vilniaus vyskupijoje – atvirkščiai: tolydžio gausėjo bajorų funduotų bažnyčių. Antai 1500 m. valdovų fundacijos sudarė 33%, bajorų – 63%, pačios dvasininkijos – 4%, o XVI a. pirmoje pusėje valdovų fundacijos atitinkamai sudarė 21%, bajorų – 74%, dvasininkijos – 5%²⁵.

Fundacijos ištakos. Duomenų apie pirmąjį Giedraičių bažnyčios istorijos šimtmetį stokojama. Pirmieji šiuo metu žinomi faktai, kurių patiki-

²¹ *Ibid.*, p. 62.

²² *Ibid.*, p. 63; Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII*, I. 43; Stanisław K. Olczak, *op. cit.*, p. 107.

²³ Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 63.

²⁴ *Ibid.*, p. 64.

²⁵ Zigmąs Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1995, p. 204.

mumas nekelia tyrėjams abejonių, yra iš XVI a. pradžios. Antai žinoma, kad 1505 m. Giedraičiuose buvo du kunigai – klebono pareigas ėjo kun. Leonas, jam talkino kun. Motiejus²⁶. Informacija apie du tuo pačiu metu bažnyčioje tarnavusius kunigus leidžia manyti, jog bažnyčia turėjo nemenką fundaciją ir, ko gero, veikė jau ne vienerius metus. 1528 m. pavasarį tuometis Giedraičių klebonas Stanislovas Mlečkus bylinėjosi su kunigaikščiais Giedraičiais dėl karčemos laikymo: jis prašė, kad valdovas patvirtintų kunigaikščių Giedraičių užrašymą bažnyčiai – tris buvusias jų karčemas. Byla buvo išspręsta klebono naudai²⁷. XVI a. pirmoje pusėje Giedraičių parapija buvo viena turtingesniųjų Vilniaus vyskupijoje – Ochmańskis nurodo jai priklausius 50 dūmų²⁸.

Raidos vingiai. Kiek kartų Giedraičių bažnyčia degė ar natūraliai buvo sunykusi, – taip pat kol kas atviras klausimas. Atrodo, buvo visiškai sugriauta (sudegė) XVII a. pirmoje pusėje – šaltiniuose yra užuominų, kad keletą metų Giedraičių parapijiečiai pamaldoms rinkdavosi į laikinai tam surestą pašiūrę, kol XVII a. viduryje, 1648 m., buvo pastatyta nauja bažnyčia²⁹, taip pat medinė. Po šimtmečio ją jau reikėjo skubiai remontuoti. 1743 m. bažnyčios inventoriaus akte rašoma, kad bažnyčia smenganti žemėn, sienos sukrypusios, sienojai daug kur papuvę³⁰. Tačiau tokia begriūvanti bažnyčia ir toliau parapijiečiams tarnavo kaip maldos vieta. Ir, atrodo, ne vienai Giedraičių parapijiečių kartai. Po daugiau nei trijų dešimtmečių 1779 m. sudarytame bažnyčios inventoriuje vėl kartojama, kad gontais dengtai apgriuvusiai medinei bažnyčiai reikia skubaus remonto³¹. Nepaisant apverktinos būklės, kartais, matyt, vis tik paremontuojama, XVII a. viduryje senosios vietoje atstatyta medinė bažnyčia stovėjo iki pat XIX a. pradžios.

Žinios apie bažnyčios įsteigimą paprastai įrašomos į vizitacijos ar inventorinių aprašymų aktus, remiantis fundacijos akte esančia informacija.

²⁶ Vytautas Ališauskas, Tomas Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, Vilnius, 2009, p. 218, 296; įrašai nr. 1205, 1702.

²⁷ *Ibid.*, p. 373, įrašas nr. 2255.

²⁸ Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 102.

²⁹ 1743 m. Giedraičių bažnyčios inventorių, LMAVB, f. 43, b. 8372, l. 1.

³⁰ *Ibid.*

³¹ 1779 m. Giedraičių bažnyčios inventorių, LVIA, f. 694, b. 3279, l. 25.

Giedraičių atveju duomenys apie pirmąją bažnyčią šios grupės dokumentuose įvairuoja: XVII–XVIII a. vizitacijose ir inventoriuose pirmosios bažnyčios pastatymo metai arba nenurodomi (pažymint, kad tai senos fundacijos Šv. Baltramiejaus titulo bažnyčia, nepateikiant žinių, nei kas ją įsteigė ir aprūpino beneficija, kokio ji buvusi dydžio, kaip atrodė³²), arba teigiama, kad ji buvusi įsteigta kunigaikščių Giedraičių 1445 m.³³. Informacija, kad pirmoji bažnyčia įsteigta 1410 m., atsiranda tik XIX a. ketvirto dešimtmečio bažnytinės provincinijos dokumentuose. Šiuo požiūriu dėmesio vertas 1832 m. birželio 28 d. raštas, tiksliau – rašto priedas³⁴, kuriame tuometis klebonas kun. Martynas Lukaševičius pateikia duomenis apie Giedraičių klebonijos fundaciją. Nurodoma, kad parapinę bažnyčią 1410 m. gruodžio 25 d. fundavo bajorai Mykolas Gintvilavičius, Jonas Melkovičius su žmona ir Janavičius-Juraha³⁵. Turint omenyje, jog iki tol figūravo kitos datos, dienos tikslumu nurodyta data perša mintį, kad rašant po ranka turėtas pirmosios bažnyčios fundacijos aktas. Tačiau nėra žinoma, kad tuo metu fundacijos aktas būtų buvęs surastas. Argumentavimo stoka netapo kliūtimi įsitvirtinti naujai pateiktajai datai, nes vėlesnėse Giedraičių parapijos vizitacijose jau nurodoma pirmąją bažnyčią buvus įsteigtą 1410 m. Antai 1842 m. bažnyčios inventoriniame aprašyme, sudarytame perduodant

³² 1743 m. Giedraičių bažnyčios inventorių, LMAVB, f. 43, b. 8372, l. 1.

³³ 1784 m. Giedraičių bažnyčios vizitacija, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3488, l. 131; Wizyta dziekańska kościoła giedrojskiego podług modeluszu z kancelarii zadwornej JO. Księcia JM Ignacego Massalskiego biskupa wileńskiego wydanego sporządzone, *Pabaisko dekanato vizitacija 1782-1784 m. atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu*, parengė Algirdas Antanas Baliulis, Lietuvos istorijos šaltiniai, t. 9, Vilnius, 2010, p. 215.

³⁴ Pažymėjimas raide „A“ leidžia manyti tokių priedų buvus ir daugiau. Duomenys pateikti lentelės forma. Veikiausiai jų paprašė vyskupijos administracija.

³⁵ 1832 m. žinios apie Giedraičių klebonijos fundaciją, „[kościół fundowany] przez szlachtę Michała Gintwiłowicza, Jana Melkowicza z żoną Janowicza Jurhaha roku 1445 [fundusz] pomnożony przez Gaylusa Jana Widmina Gintwiły. Roku 1474 miesiąca września 4 dnia [fundusz] przez J.O. Xiążąt Giedroyciow dostatecznie uposażony. Roku 1533 lipca 12 dnia przez króla Zygmunta aprobowany“, LMAVB, f. 43, b. 8374, l. 1. Asmenų pravarde „Juraha“, yra ir Giedraičių giminėje, tačiau jų kilmės linija nėra aiški – žr.: *Tabelle genealogiczne rodziny Giedroyciów*, zebrał Jan Kotczyn, Barton Hall [Didžioji Britanija], 1980. [mašinarštis]; Adam Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 9, Warszawa, 1906, p. 108–109; Kasper Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 4, Lipsk, 1839, p. 514–516; tačiau šią pravardę turėjo ne tik Giedraičiai, žr.: pvz. Adam Boniecki, *Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku*, Warszawa, 1887, p. 114; Idem, *Herbarz Polski*, t. 6, p. 109; Idem, *Herbarz Polski*, uzupełnienia i sprostowania do cz.1, Warszawa, 1901, p. 119.

parapijos valdymą naujam klebonui Adomui Stanislovui Krasinskiui, teigiama, kad pirmoji (medinė) bažnyčia buvusi įsteigta 1410 m.³⁶. Krasinskis savo gyvenimo pabaigoje rašytuose atsiminimuose taip pat nurodo, kad bažnyčia Giedraičiuose buvo įkurta 1410 m., pergalės Žalgirio mūšyje metais³⁷. Pirmąkart ši data kvestionuota XX a. ketvirto dešimtmečio pabaigoje. Tuomet Vilniaus vyskupijos ir katedros dokumentus spaudai rengę kun. Janas Fijałekas ir Władysławas Semkowiczius publikavo ir vyskupijos archyve buvusį 1833 m. dokumentų santraukos įrašą, datuotą 1410 m. gruodžio 25 d., kuriame teigiama, kad Mykolas Ginvilovičius ir tolesnieji giminės aprūpino Giedraičių bažnyčią trimis karčėmomis³⁸. Rengėjai buvo įsitikinę, kad tai akivaizdus falsifikatas, ir tai ne tik nurodė anotacijoje, bet ir įrašė prie dokumento eilės numerio, kad jis „padirbtas“³⁹. Kai kurie tyrėjai, kaip matyti iš pateiktos istoriografijos apžvalgos, į tai bus neatkreipę dėmesio, tad istoriografijoje ir toliau lygiagrečiai funkcionuoja mažiausiai dvi pirmosios bažnyčios Giedraičiuose įsteigimo datos. Pastaraisiais dešimtmečiais įsivyravo ankstesnioji, t. y. 1410 m. data. Tiesa, tik lietuvių autorių darbuose.

Iki šiol nebuvo klausama, kodėl 1410 m. Giedraičių bažnyčios istorijoje atsiranda taip vėlai, t. y. tik XIX a. pirmoje pusėje, nenagrinėtas tekstų, kuriuose ši data pirmąkart pasirodo, pobūdis bei atsiradimo aplinkybės. Šiuo metu turimi duomenys leidžia formuluoti prielaidą, kad datos panaikinimas yra kažkaip susijęs su kunigaikščiais Giedraičiais ir jų pretenzijomis į bažnyčios administravimą. Giedraičių parapija – ir dėl geografinės padėties (netoli Vilniaus), ir dėl iš jos gaunamų pajamų (viena turtingesniųjų) – neabejotinai buvo labai patraukli Vilniaus vyskupijos kapitulos nariams. Kunigaikščiai Giedraičiai taip pat buvo suinteresuoti išlaikyti bažnyčią savo giminės rankose. Tad Giedraičių bažnyčios istoriją ženklina nuolatiniai nesutarimai tarp kunigaikščių Giedraičių ir Vilniaus vyskupiją valdžiusių vyskupų.

³⁶ 1842 m. Giedraičių bažnyčios inventoris aprašymas, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 1674, l. 1.

³⁷ Adam Stanisław Krasinski, *Wspomnienia*, Kraków, 1900, p. 89.

³⁸ „Michno Ginwiłowicz i dalsi krewni ustanowili fundusz na trzy karczmy kościołowi Giedroyckiemu“, in: *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej, t. 1 (1387–1507)*, wyd. ks. Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Kraków, 1938–1948, p. 732–733.

³⁹ *Ibid.*, p. 732–733.

Kunigaikščių Giedraičių kova dėl bažnyčios administravimo teisės. Vienas aštresnių šaltiniuose užfiksuotų kunigaikščių Giedraičių susidūrimų su Vilniaus vyskupu dėl teisių į Giedraičių bažnyčią vyko XVIII a. aštuntame dešimtmetyje. Giedraičių parapija tuokart parūpo Vilniaus vyskupijoje sufragano Baltarusijai pareigas ėjusiam Feliksui Tovianskiui. Kunigaikščiams Giedraičiams tuomet atstovavo trys broliai Giedraičiai, kuriems bažnyčios administravimas buvo atitekęs pagal paveldėjimo teisę, su Steponu Jonu Giedraičiu, tuomečiu Žemaičių vyskupu, priešakyje⁴⁰. Vyskupas Giedraitis tarp amžininkų garsėjo gebėjimu pasirūpinti ne tik savo, bet ir plačios giminės gerove. Vyskupaudamas Žemaitijoje nepamiršo turtingesnėmis parapijomis ar kapitulos kanauninkų pareigomis ir titulais aprūpinti tolesnių ir artimesnių savo giminaičių. Be kita ko, Steponas Jonas rūpinosi suteikti atitinkamą išsilavinimą ir Juozapui Arnulfui Giedraičiui, kuris vėliau tapo jo pagalbininku vyskupijos valdymo reikaluose⁴¹, o po savo globėjo mirties perėmė Žemaičių vyskupo mitrą ir daugiau nei trejetą dešimtmečių sėkmingai valdė vyskupiją.

Taigi, kilus ginčui dėl Giedraičių bažnyčios priklausomybės ir administravimo, vysk. Giedraitis ėmėsi atstovauti savo ir brolių interesams. Įrodyti, kad patronato teisė Giedraičių bažnyčioje priklauso kunigaikščiams Giedraičiams, tąkart pavyko: 1779 m. buvo surašytas tai patvirtinantis aktas⁴². Tais pačiais metais Giedraičių bažnyčios klebono pareigas pradėjo eiti Žemaičių vyskupo paskirtas kapitulos kanauninkas Jonas Januševskis. Tačiau Giedraičių bažnyčios byla toli gražu nėra baigta – Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis anaiptol neketino atsisakyti savo vyskupijoje esančios neblogai aprūpintos parapijos valdymo ir ėmėsi įrodinėti, jog kunigaikščiai Giedraičiai negali administruoti jo valdomos vyskupijos teritorijoje esančios parapijos. Steponas Jonas Giedraitis vėl apgynė savo ir giminaičių teises ir įrodė, kad Giedraičių bažnyčia ir parapija teisėtai priklauso ne Vilniaus vyskupui, o kunigaikščių Giedraičių giminei. Vyskupas Masalskis visiems laikams atsisakė pretenzijų į Giedraičių parapiją,

⁴⁰ 1809 m. Giedraičių bažnyčios kolicijos teisės aprašymas, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 459, l. 10–13.

⁴¹ Aldona Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius, 2000, p. 55, 60–62.

⁴² 1809 m. Giedraičių bažnyčios kolicijos teisės aprašymas, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 459, l. 10–13.

sutikdamas, kad Giedraičių bažnyčia ir toliau liks kunigaikščių giminės rankose, t. y. pripažino jų teisę skirti kunigus į šią parapiją, rūpintis jų ir pačios bažnyčios išlaikymu⁴³. Siekdamas sustiprinti kunigaikščių giminės pozicijas Giedraičių parapijoje ir užkirsti kelią panašioms pretenzijoms ateityje, Žemaičių vyskupas apsisprendė parapijos valdas sutelkti vienos rankose – iš savo brolių generolo Antano ir stovyklininko Aleksandro išpirko jų turėtą Giedraičių parapijos valdų dalį ir pridėjęs prie jų savo paveldėtąją, 1787 m. padovanojo broliui Kristupui, Vilniaus pakamariui. Taip Giedraičių parapijos valdymas ir patronato teisė buvo sutelkta vienos šeimos rankose⁴⁴. Vyskupas Steponas Jonas ir toliau jautė pareigą rūpintis bažnyčia. Kadangi ginčo su Vilniaus vyskupu metu medinė bažnyčia jau visiškai baigė griūti, vyskupas Steponas Jonas pradėjo rūpintis naujos, mūrinės bažnyčios statyba. Kol kas nepavyko rasti duomenų, kuriais metais statyba prasidėjo. Tačiau 1803 m. žiemą naujai statomos bažnyčios sienos jau buvo įpusėtos ir žiemai uždengtos šiaudais⁴⁵. Kaip tik tais metais vyskupas Steponas Jonas Giedraitis mirė. Turint omenyje, kad paskutiniuosius porą savo gyvenimo metų sunkiai sirgo – buvo paralyžiuotas – ir vyskupijos valdymą dar prie jo gyvos galvos perėmė tuometis jo koadjutorius Juozapas Arnulfas⁴⁶, labai gali būti, kad pastarasis bus pašventinęs ir naujos bažnyčios kertinį pamatų akmenį.

Tapęs Žemaičių vyskupu, Juozapas Arnulfas Giedraitis, kaip ir jo pirmtakas, buvo pasirengęs rūpintis Giedraičių parapija ir parapijiečiais. Tačiau susidūrė su kunigaikščio Kristupo Giedraičio šeimos pasipriešinimu. Kažin, ar Žemaičių ganytojas to tikėjosi, bet tolesni įvykiai rodo, kad nusileisti neketino. Kristupas Giedraitis naujosios bažnyčios statybų užbaigimo nesulaukė. Prieš mirtį jis testamentu Giedraičių parapijos valdas paliko vienam savo sūnų, kunigaikščiui Martynui. Tačiau bažnyčios statybos pabaigos nebuvo lemta sulaukti ir šiam paveldėtojui – su šiuo pasauliu Martynas Giedraitis atsisveikino 1807 m., užrašęs statybai baigti 20 000 lenkiškų auksinų, o Giedraičių parapijos valdas bei patronato teisę – savo

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ 1803 m. Giedraičių bažnyčios inventorius, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 336, l. 2.

⁴⁶ Tadeusz Turkowski, „Giedroyć Jan Stefan“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Kraków, 1948–1958, p. 428.

broliui kunigaikščiui Antanui Giedraičiui⁴⁷. Žemaičių vyskupui Juozapui Arnulfui teko savo teises įrodinėti ginčijantis su Kristupo sūnumi ir Martyno broliu Antanu Giedraičiu. Šis nebuvo linkęs į kompromisus. 1809 m., kai naujosios bažnyčios statyba buvo baigta, prasidėjo ne vienerius metus trukęs ginčas tarp kunigaikščių Giedraičių. Kunigaikštis Juozapas Arnulfas priklausė kitai Giedraičių genealoginio medžio šakai, ir tai buvo panaudota kaip pagrindinis argumentas bet kokioms naujojo Žemaičių vyskupo teisėms į Giedraičių bažnyčią užginčyti. Cituotasis 1809 m. bažnyčios kolicijos aprašas buvo parengtas siekiant teisme įrodyti kunigaikščio Antano teisę į naujai pastatytą bažnyčią. Po istorinės kunigaikščių Giedraičių ginčų dėl bažnyčios administravimo apžvalgos prieinama prie išvados, kad kunigaikštis Antanas, šambelionas, yra vienintelis teisėtas Giedraičių parapijos valdų ir patronato teisės šioje bažnyčioje paveldėtojas, pabrėžiama, jog nė vienas iš kitos giminės šakos teisės nei į šias valdas, nei į patronatą neturi, tvirtinama, kad Žemaičių vyskupas kunigaikštis Juozapas Arnulfas, priklausantis kitai giminės medžio šakai, kaip ir visi kiti iš šalutinių giminės medžio šakų, neturi ir negali turėti jokios teisės į patronatą ir veltui to siekia⁴⁸. Žemaičių vyskupas savo ruožtu buvo kitos nuomonės. Tad galimas dalykas, kad po mirties 1838 m. į Giedraičių bažnyčią atvežta vyskupo širdis amžininkams liudijo ne tik iš šių apylinkių kilusio Žemaičių ganytojo prisirišimą prie gimtųjų vietų⁴⁹, bet ir kvestionavo kunigaikščio Antano šeimos siekius į Giedraičių parapijos valdymą ir patronatą.

Kunigaikščių Giedraičių kova dėl bažnyčios leidžia manyti, kad nebuvo beatodairiškai paisoma Rusijos imperijoje galiojusio nurodymo, suteikiančio teisę kandidatams į dvasines pareigybes teikti tik vyskupams⁵⁰. Šiuo aspektu patronato teisė buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse nėra tirta, tad neaišku, ar tai buvo masinis reiškinys. Rusijos valdžios įvykdyta bažnytinių valdų sekuliarizacija XIX a. viduryje⁵¹, atrodo, galu-

⁴⁷ 1809 m. Giedraičių bažnyčios kolicijos teisės aprašymas, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 459, l. 10–13.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Aldona Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, p. 55, 60–62.

⁵⁰ Mečislovas Jučas, *op. cit.*, l. 47.

⁵¹ Liudas Truska, *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. 2-oje – XIX a. 1-oje pusėje)*, Vilnius, 1988, p. 48–50.

tinai išsprendė kunigaikščių Giedraičių tarpusavio ginčus dėl bažnyčios administravimo. Praėjus dar keliems dešimtmečiams, kadaise aštrūs nesutarimai apskritai nugrimzdo į užmarštį, o priešingose stovyklose buvę kunigaikščiai į Bažnyčios istorijos peripetijas besigilinančiųjų valia netikėtai tapo vieno tikslo siekusiais broliais. Ir taip Martynas Giedraitis, kurio sūnūs energingai siekė nušalinti Žemaičių vyskupą Juozapą Arnulfą nuo Giedraičių parapijos tvarkymo reikalų, nūnai dalijasi su vyskupu naujosios bažnyčios pastatymo garbe. O štai Juozapo Arnulfo pirmtakas vyskupas Steponas Jonas, išsirūpinęs, kad Giedraičių parapija ir bažnyčia būtų valdoma kunigaikščių Giedraičių giminės, o ne Vilniaus vyskupijos hierarchų, senosios begriūvančios medinės bažnyčios vietoje inicijavęs mūrinės statybą, šios bažnyčios istorijoje apskritai neminimas. Tad Giedraičių bažnyčios istorija gali tapti nemenku iššūkiu ne tik turintiems aspiracijų jos raidą rekonstruoti, bet ir istorinės atminties ženklų tyrėjams. Antai 1998 m., minint Giedraičių miestelio 650-ųjų metų jubiliejų, bažnyčioje atsirado bareljefinė plokštė su Juozapo Arnulfo atvaizdu ir įrašu: „Vyskupui Juozapui Arnulfui Giedraičiui ir jo broliui Martynui, Giedraičių bažnyčios fundatoriams“. 2010 m., per Šv. Baltramiejų švenčiant pirmosios bažnyčios įsteigimo 600-ųjų metų sukaktį, šventoriuje pastatytas ir iškilmingai pašventintas šią datą žymintis koplytstulpis (aut. Juozas Kanapeckas). Pastarieji pavyzdžiai rodo, kad legendinė šios bažnyčios raidos istorija ne tik turi tąsą, bet ir gerokai gožia tyrimais grįstąja.

Giedraičių bažnyčios dvasininkija. Giedraičių parapijos bendruomenė gali pagrįstai didžiuotis ne tik kelių šimtmečių istorija, bet ir bažnyčioje tarnavusiais iškiliais dvasininkais. Ne vienas Giedraičiuose klebonavęs kunigas vėliau dėvėjo vyskupo mitrą. XVI a. pirmoje pusėje Giedraičiuose yra klebonavęs būsimasis Lucko vyskupas Jurgis Chvalčevskis (1522–1549), karalienės Bonos protežė ir asmeninis Žygimanto Augusto bičiulis⁵². Šaltiniuose yra užuominų, kad Giedraičių parapijos klebonu yra buvęs ir Merkelis Giedraitis. Tas pats Merkelis Giedraitis, kuris nuo XVI a. aštunto dešimtmečio vidurio iki mirties XVII a. pirmo dešimtmečio pabaigoje vyskupavo Žemaitijoje, garsėdamas kaip uolus bažnyčios reformatorius pagal Tridento bažnytinio susirinkimo nuostatus. Žinomas kaip vyskupas,

⁵² Vytautas Ališauskas, Tomas Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 187, įrašas nr. 1053.

siekęs Bažnyčią priartinti prie lietuvių kultūros, rūpinęsis lietuvių kalbos vartojimo įteisinimu ir Žemaičių, ir Vilniaus vyskupijose, pats sakydavęs pamokslus lietuvių kalba. Giedraitis globojo Mikalojų Daukšą, savo lėšomis išleido jo išverstą Vujeko „Postilę“. Būdamas Ponų Tarybos narys siekė LDK valstybės savarankiškumo, priešinosi lenkų dvasininkų skyrimui į to meto Lietuvos katalikų parapijas⁵³. XIX a. pirmoje pusėje Giedraičių bažnyčioje yra klebonavęs ir Kazimieras Dmochovskis (1780–1851), Vilniaus vyskupų Jono Nepomuko Kosakovskio ir Jeronimo Stroinovskio kapelionas, Romos katalikų dvasinės kolegijos Sankt Peterburge asesorius, vėliau jos prezidentas. Dmochovskis klebonavo Giedraičiuose iki XIX a. penkto dešimtmečio pradžios, kai buvo paskirtas Vilniaus vyskupu sufraganu Kuršui. Nuo 1848 m. Dmochovskis – Mogiliavo arkivyskupas metropolitas, t. y. aukščiausias Katalikų Bažnyčios dignitorius to meto Rusijos imperijoje⁵⁴. Dmochovskį Giedraičių bažnyčioje pakeitė Adomas Stanislovas Krasinskis, savaip tragiškos lemties būsimasis Vilniaus vyskupas. Vilniaus vyskupo skeptrą gavęs 1859 m., Krasinskis prasidėjęs 1863-ųjų sukilimui buvo išstremtas į Viatką. Tremtyje išgyveno dvidešimt metų, paleistas be teisės grįžti į Vilnių paskutiniuosius savo gyvenimo metus praleido Krokovoje. Klebonaudamas Giedraičiuose, Krasinskis įkūrė parapijos biblioteką skaityklą, pats mokė vaikus katekizmo ir sakė pamokslus, buvo pasirengęs imtis radikalių pertvarkymų ir panaikinti baudžiavą. Gyvenimo pabaigoje rašytuose Krasinskio atsiminimuose yra ir Giedraičiams skirtas epizodas. Krasinskis rašo: „[...] 1842 m. gavau Giedraičių kleboniją, kurios paskutinis klebonas iki manęs buvo vyskupas, o po to metropolitas Kazimieras Dmochovskis. Persikėliau tad į Giedraičius, šešios mylios nuo Vilniaus, bet dar porą metų kas antrą savaitę važinėjau sakyti pamokslų į Vilniaus katedrą [...] Pradėjęs valdyti parapiją, pirmiausia panaikinau visus mokesčius už parapinius patarnavimus. O po metų, perėmęs ūkinius reikalus, sukviečiau visus klebonijai priklausančius žemvaldžius ir pareiškiau, jog žinodamas, kokia varginanti yra baudžiava, norėčiau ją panaikinti ir įvesti

⁵³ *Ibid.*, p. 242–245 įrašas nr. 1369; Zenonas Ivinskis, „Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sandūroje“, in: *Rinktiniai raštai*, t. 4, Roma, 1987; Stasys Maziliauskas, *Merkelis Giedraitis*, 2-as pataisytas leidimas, Marijampolė, 1993.

⁵⁴ J. T. Dmochowski Kazimierz (Kazimieras Dmochovskis), *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 5, Vilnius, 2004, p. 34; Czesław Falkowski, Dmochowski Kazimierz, *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Kraków, p. 208–210; Jan Wasilewski, *Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji mohylewskiej*, Pińsk, 1930, p. 49–57.

činšą – po trisdešimt rublių nuo valako [...]; iškėliau tiktai sąlygą, kad už reguliarų mokėjimą vienas už kitą laiduotų. Dvarininkai paprašė laiko pasitarti. Gerai, sutikau, tarkitės. Koks buvo mano nustebimas, kai po valandos pasitarimo ateina ir sako: sutikti su činšu negalime – keletas iš mūsų sutiktų, bet dauguma negalės išsimokėti; galiausiai mums baudžiava kainuoja kur kas mažiau, nes kiekvienas iš mūsų laiko samdinį, kuris visą baudžiavą ir atlieka, o jam mokame penkis rublius per metus. Jo maitinimas nesiskaito, nes kur šeši septyni valgo, tai prie jų ir vienas bernas prasimaitins. Rūbus gauna nebaigtus dėvėti, o apavą sau pats iš karnų nusipina. Po tokio kategoriško atsisakymo privalėjau juos palikti ankstesnėmis sąlygomis, ekonomui tiktai nurodžiau, kad jokie piktnaudžiavimo nebūtų.”⁵⁵ Taigi galimybę pradėti kitaip tvarkytis Giedraičių parapijiečiai tąkart prarado, bet ir Krasinskio įsteigta parapijos bibliotekėlė, ir sakyti pamokslai – o savo pamokslais garsėjo per kelias parapijas – negalėjo neretėti įtakos parapijos religiniam gyvenimui.

Parapijiečiai ir bažnyčia. Šaltiniuose išlikę duomenys leidžia teigti, kad Giedraičių bažnyčia visais laikais atliko tikinčiųjų bendruomenę telkiančio centro vaidmenį. Visais laikais nestigo parapijiečių, kurie jautėsi atsakingi už savo bendruomenę, už savo bažnyčią. 1725 m. Vilniaus dominikonai Giedraičių bažnyčioje įkūrė Rožančiaus broliją, kurios nariai ne tik uoliai meldėsi, bet ir rūpinosi kaip įmanydami gražinti savo parapijos Dievo namus. Antai 1837 m. Rožančiaus brolija dovanojo bažnyčiai dvispalvę – rausvos ir žydros spalvų – vėliavą, kainavusią brolijos nariams 21 sidabro rublį ir 92,5 kapeikos⁵⁶. Pritvirtinta ant bažnyčioje rastų nebenaudojamų kotų vėliava, reikia manyti, ne kartą buvo brolijos narių nešama procesijose per parapijos iškilmes ir, be abejo, naudojama Brolijos iškilmingesniuose susiėjimuose. Dažną iškilmėms, o neretai ir liturgijai reikalingą reikmenį parūpindavo pavieniai parapijiečiai. Antai 1840 m. metų pradžioje Juozapas Petrulevičius drauge su Mykolu Vitkevičiumi dovanojo bažnyčiai vėliavą, dviejų – žalios ir baltos – spalvų, pritvirtintą prie naujai padarytų ir vėliavos spalvomis nudažytų kotų⁵⁷. Tais pačiais

⁵⁵ Adam Stanisław Krasinśki, *Wspomnienia*, p. 90.

⁵⁶ 1842 m. Giedraičių bažnyčios inventordinis aprašymas, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 1674, l. 11v–12.

⁵⁷ *Ibid.*

metais Zuzana Trečiakauskienė paaukojo keturių alkūnių (t. y. maždaug dviejų metrų) ilgio atlasinę purpuro spalvos juostą, kurią tikriausiai dėvėjo ne vienas Giedraičių parapijoje tarnavęs kunigas. 1841 m. iš parapijiečių surinktų lėšų Giedraičių bažnyčiai buvo užsakytas laidotuvių liturgijoje naudojamas calūnas. Tai buvo vidutinio dydžio drobės užtiesalas, kurio viduryje – baltos drobės kryžius, o kiekviename kampe – po kaukolę. Calūno kampai buvo apsiūti dantytu tos pačios baltos drobės apvadu ir iš išvirkštinės pusės sutvirtinti grubesnio audimo audiniu⁵⁸. Labai gali būti, kad calūnas buvo Giedraičių parapijos audėjų darbas. 1837 m. kunigaikštis Adolfas Giedraitis parūpino Giedraičių bažnyčiai šviestuvą, kuriame būdavo galima uždegti net šešias žvakes. Kaip tik tais metais vyko naujos špitolės statymo darbai, tad tas pats kunigaikštis Adolfas dar paaukojo špitolės pamatams, dviejų kaminų ir tiek pat krosnių išmūrijimui 6,5 statinės kalkių. Tais pačiais metais Gorskis iš Paširvinčio paaukojo 2000 išdegtų plytų⁵⁹, kurios, reikia manyti, taip pat buvo sunaudotos špitolės statybai.

Kada prie Giedraičių bažnyčios buvo pastatyta pirmoji špitolė, nėra žinoma. Fundacijoje nebuvo numatyta lėšų jos išlaikymui, tad ir paties pastato statymo bei remonto darbai, ir špitolės gyventojų išlaikymas visą laiką gulė ant parapijos klebono ir parapijiečių pečių. Šaltiniuose yra duomenų, kad naujas špitolės namas buvo pastatytas XVIII a. devinto dešimtmečio pradžioje tuomečio klebono Jono Januševskio lėšomis. Tuomet špitolėje gyveno 7 gyventojai – trys vyrai ir keturios moteriškės. Jų pareiga būdavo patarnauti bažnyčioje, pasirūpinti jos švara⁶⁰. Tikriausiai špitolininkams būdavo pavedama tvarkyti ir kleboniją bei vikarų namus, stovėjusius greta klebonijos, bei padėti prižiūrėti klebonijos sodą ir daržus. Špitolės namas galėjo būti naudojamas ir mokyklos reikmėms, – nors lėšų parapinei mokyklai, kaip ir špitolei išlaikyti, fundacijoje nebuvo numatyta, bet žiemos mėnesiais parapijiečių vaikai rinkdavosi mokytis katekizmo tiesų, o kai kuriais metais būdavo mokomi skaityti, skaičiuoti ir rašyti.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ 1784 m. Giedraičių bažnyčios vizitacija, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3488, l. 131–148; Wizyta dziekańska kościoła giedrojskiego podług modeluszu z kancelarii zadwornej JO. Księcia JM Ignacego Massalskiego biskupa wileńskiego wydane go sporządzone; *Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu*, parengė Algirdas Antanas Baliulis, p. 215–239.

Bažnyčia yra Šv. Baltramiejaus titulo. Ar tai kaip nors susiję su fundatorių valia, klausimas kol kas atviras. Tačiau Šv. Baltramiejaus diena Giedraičių parapijoje visada būdavo viena didžiausių švenčių, sutraukdavusi minias žmonių. Antai XVIII a. antroje pusėje į Šv. Baltramiejų susirinkdavo apie trejetą tūkstančių, o kitose šios parapijos šventėse – per Šv. Petrą ir Povilą, Švč. Mergelės Apsilankymo dienos išskilmėse ar Visų Šventųjų dieną – paprastai dalyvauta labai negausiai⁶¹. Parapijoje nebuvo susiklosčiusi ir tradicija minėti bažnyčios pašventinimo dieną. Tiesą sakant, kada bažnyčia buvo pašventinta, nei parapijoje dirbusiems kunigams, nei juo labiau parapijiečiams, nerūpėjo. XVIII a. pabaigos vizitacijoje rašoma, kad nors bažnyčios pašventinimo ženklų ir galima aptikti, tačiau inventoriuose nėra apie tai jokių žinių, tad neaišku, nei kada, nei kas pašventino.

Pal. Mykolo Giedraičio kulto pėdsakai. XVIII a. pirmoje pusėje tuomet Giedraičių dvarą valdęs kunigaikštis Benediktas Giedraitis, vyskupo Stepono Jono Giedraičio tėvas, dovanojo Giedraičių bažnyčiai XV šimtmeityje gyvenusio ir šventojo šlovės nuo pat atsisveikinimo su šiuo pasauliu apgautu Atgailos regulinių kanauninkų vienuolio paveikslą ir fundavo jo vardo altorių⁶². Mykolas palaimintuoju pradėtas tituluoti dar XVII a. pradžioje, tačiau popiežiui Urbonui VIII uždraudus šventai gyvenusių ir mirusių asmenų kultą, kol jie bus beatifikuoti ar kanonizuoti Apaštalų Sosto, jo beatifikacijos procesas tuomet liko nebaigtas⁶³. Šio Atgailos regulinių kanauninkų vienuolio vardas nebuvo ir kol kas nėra įtrauktas į šv. Mišių formuliarą, neturi jis savo *officium* Liturginių valandų maldose, tad ir šiandien tebėra *sic dictus* – vadinamasis – palaimintasis, tačiau ir Lietuvoje, ir Lenkijoje (Mykolas gyveno ir mirė Krokuvos vienuolyne) jis

⁶¹ *Ibid.*

⁶² 1743 m. Giedraičių bažnyčios inventorius, LMAVB, f. 43, b. 8372, l. 1–6.

⁶³ Anna Strzelecka, „Giedroyć Michał“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Kraków, 1948–1958, p. 431–432; Paulius Rabikauskas, „Dievo tarnas Mykolas Giedraitis“, in: *Krikščioniškoji Lietuva*, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius, 2002, p. 193–2001; Jan Kotczyn, „Szkic Historyczny: Michał Giedroyć zw. Błogosławionym zakonnik Kanoników Regularnych od Pokuty“, *Przegląd Powszechny*, 1982, nr. 3–4, p. 20–23, nr. 5, p. 8–11; Aldona Prašmantaitė, „Kunigaikščių Giedraičių giminės ainis“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1992, nr. 11, p. 17–18; Aldona Prašmantaitė, „Mykolo Giedraičio kulto atšvaitai Krokuvoje“, *Katalikų pasaulis*, 1992, nr. 10, p. 11–13; Darius Baronas, „Pal. Mykolo Giedraičio gyvenimas ir jo kultas Lietuvoje (XVI–XIX a. pr.)“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys*, Vilnius, 2005, p. 229–315.

yra žinomas kaip ligonių ir zakristijonų (vienuolyno bažnyčioje Mykolas ėjo ir zakristijono pareigas) globėjas. Nors ir nėra pagrindo tvirtinti tarp kunigaikščių Giedraičių Mykolo kultą visą laiką buvus ar esant intensyvu, tačiau akivaizdi tradicija puoselėti savo tolimo ainio, švento gyvenimo Viduramžių vienuolio atminimą⁶⁴. Kulto apraiška laikytina ir altoriaus Giedraičių bažnyčioje fundacija. Žiūrint iš retrospektyvos, altoriaus atsiradimą giminės globojamoje bažnyčioje su į altorių garbę keliamo giminės protėvio paveikslu galima vertinti ir kaip tikrą – sąmoningą ar ne – giminės pretenzijų į jos administravimą išraišką.

1985 m. Krokuvoje buvo labai iškilmingai paminėtas šio XV a. gyvenusio vienuolio 500 metų jubiliejus (mirė 1485 m. gegužės 5 d., palaidotas Šv. Morkaus bažnyčioje prie pagrindinio altoriaus)⁶⁵. Lietuvoje tais sovietiniais metais Giedraičių bažnyčia buvo bene vienintelė vieta, kur ši sukaktis minėta ir ta proga šventoriuje pastatytas koplytstulpis⁶⁶. Atsižvelgiant į čia išlikusius atminties ženklus (altorių ir koplytstulpį) ir turint omenyje, kad Giedraičiai laikomi viena galimų apie 1425 m. gimusio Atgailos regulinių kanauninkų vienuolio Mykolo Giedraičio, nūnai keliamo į altoriaus garbę, gimtųjų vietų (kita versija – apie Videniškius), Giedraičių bažnyčia turi unikalią galimybę tapti viena pagrindinių palaimintojo Mykolo Giedraičio kulto vietų. Tikintieji ir mūsų dienomis prašo jo užtarimo ir neretai sulaukia pagalbos. Prieš keletą metų Krokuvos arkivyskupija ėmėsi beatifikacijos bylos atnaujinimo iniciatyvos. Beatifikacijos procesą remia katalikų Bažnyčios Lietuvoje hierarchai⁶⁷. Solidžios apimties bylos tomai su kruopščiai surinkta medžiaga yra nugabenti į Vatikaną. Ar Lietuva turės dar vieną šventąjį, matyt, tik laiko klausimas.

⁶⁴ Darius Baronas, „Pal. Mykolo Giedraičio gyvenimas ir jo kultas Lietuvoje (XVI–XIX a. pr.)“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys*, p. 229–315.

⁶⁵ *Serce z krzyżem. Bł. Michał Giedroyc 1425–1485. Materiały z obchodów Jubileuszu pięćsetlecia śmierci Błogosławionego*, zebrał ks. Waław Świerżawski, Kraków, 1988, 159 p.

⁶⁶ „Palaimintojo Mykolo Giedraičio jubiliejaus atgarsiai“, [LKB kronika, nr. 67], *Lietuvos katalikų Bažnyčios kronika*, t. 8, Chicago, 1987, p. 387–394.

⁶⁷ „List konferencji episkopatu Litwy w sprawie procesu kanonizacyjnego Bł. Michała Giedroycia dn. 18 maja 1999 r.“, in: *Anamnesis 18, Biuletyn Komisji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski*, Sandomierz [1999], p. 88–90; dokumento originalo kopija p. 91–94.

Išvados. Dabartinė temos tyrimo padėtis neleidžia nurodyti tikslios ir argumentuotos pirmosios bažnyčios įsteigimo datos ar pateikti nuoseklią raidos analizę. Iki šiol tyrėjams nežinomas fundacijos aktas komplikuoja ir datos, ir fundatorių nustatymą. Neginčytina bažnyčią buvus XVI a. pr., 1505 m., tad labai tikėtina, jog ji buvo funduota XV a. Gali būti, kad XVII–XVIII a. bažnytinės provinciniencijos dokumentuose minima fundacijos data 1445 m. ir yra šios bažnyčios istorijos pradžia. Lietuvos istoriografijoje pastaraisiais dešimtmečiais vyraujanti 1410 m. data šaltiniuose atsiranda gana vėlai, XIX a. ketvirto dešimtmečio pradžioje, ir yra mažiausiai pagrįsta.

Bažnyčia Giedraičiuose, manytina, priklauso privačių fundacijų kategorijai. Turint omenyje, jog šalia dabartinio miestelio buvo kunigaikščių Giedraičių pilis ir dvaras, gali būti, kad bažnyčia įsteigta pačių kunigaikščių Giedraičių. Tačiau neatmestina ir versija, kad kunigaikščiai ja rūpintis pradėjo vėliau. Turimi šaltiniai leidžia teigti XVI a. kunigaikščius Giedraičius administravus parapiją bei disponavus patronato teise. Įsiplieskusį ginčą dėl patronato ir administravimo su Vilniaus vyskupijos hierarchais XVIII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais giminės naudai sėkmingai laimėjo jos interesams atstovavęs tuometis Žemaičių vyskupijos ganytojas Steponas Jonas Giedraitis. Jo iniciatyva buvo pradėta statyti nauja mūrinė bažnyčia, baigta 1809 m. Bažnyčios istorija XIX a. pirmoje pusėje paženklinta konflikto dėl teisės ją administruoti tarp pačių kunigaikščių Giedraičių. Tuomečio Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio siekiai ginčyti iki pat jo mirties 1838 m. Praktiškai tik Rusijos valdžios įvykdyta bažnytinių valdų sekuliarizacija penkto dešimtmečio pradžioje užbaigė giminės nesutarimus dėl administravimo ir patronato teisės.

Pal. Mykolo Giedraičio, švento gyvenimo vienuolio, kunigaikščių giminės ainio iš XV šimtmečio, kulto ženklai (altoriaus fundacija XVIII a.) pabrėžia giminės ryšį su šia bažnyčia ir, be abejo, liudija aktyvų religinį parapijos gyvybingumą (koplytstulpiai XX a.). Parapijiečių aukas ir dovanas bažnyčiai taip pat tikslinga laikyti parapiinės bendruomenės aktyvumo išraiška. Parapija išsiskiria joje tarnavusių iškilių dvasininkų gausa. Pastaroji aplinkybė, reikia manyti, taip pat turėjo įtakos aktyvios bendruomenės, prisiimančios atsakomybę už savo parapiją ir bažnyčią, susiformavimui.

2010 m. per Šv. Baltramiejų, bažnyčios titulo iškilmę, švęsta 600-ųjų metų sukaktis. Ta proga šventoriuje pastatytas koplytstulpis rodo, kad iš dalies dėl nepakankamos šaltinių bazės, ir, be abejo, dėl nepakankamų tyrimų, vienos seniausiųjų Vilniaus vyskupijos bažnyčių istorija sparčiai

užpildoma legendiniais elementais. Situacija gana paradoksali, nes viešajame diskurse lygiagrečiai funkcionuoja dvi vienos parapinės bažnyčios, jau ne vieną šimtmetį atliekančios religinio gyvenimo centro vaidmenį, istorijos: fragmentinė, grįsta argumentuotais faktais, ir gana nuosekli, bet paremta legendomis. Su akivaizdžia pastarosios persvara. Turint omenyje, jog ir parapijų tinklo, ir bažnyčių Lietuvoje istorija akademinėje plotmėje vis dar tebėra menkai tyrinėjama, neatmestina, kad Giedraičių bažnyčia šiuo požiūriu nėra išskirtinė.

UNCLARITY ON THE DEVELOPMENT OF THE CHURCH IN GIEDRAIČIAI: BETWEEN FACTS AND LEGENDS

Aldona Prašmantaitė

Summary

Giedraičiai is among the earliest parishes established in the Diocese of Vilnius during the Baptism of Lithuania mission in the 1380s. The Giedraičiai parish belonged to the jurisdiction of the Bishop of Vilnius until the middle of the 1920's, i.e. until the establishment of the Diocese of Kaišiadoriai.

Just as many other parishes established in the 15th c.– first half of 16th c. in the Diocese of Vilnius, the founding act of the Giedraičiai Church is so far not known to investigators. The history of the church has not been researched in detail. On the basis of the known sources dealing with the history of the Giedraičiai Church and its historiography the article analyzes how substantiated is the claim about the founding of the first church in the year of the victory at Žalgiris, discusses the periods in the development of the Giedraičiai church, draws attention to elements of religious life of the parish and to the traditions of the parishioners' ties with their church.

Historiographical investigations as well as the currently known archival sources allow one to state that the church in Giedraičiai most likely belongs to the category of the privately founded. Keeping in mind that the castle and mansion of the Giedraičiai family are near the current town, it is likely that the church was founded by the Giedraičiai nobles. However, the other version that the nobles began to care for it only later cannot be discarded. In the 16th c. the Giedraičiai nobles administered the parish and held the rights of the patron. In the last decades of the 18th c. a dispute about the patronage and administration of the church erupted between the hierarchs of the Diocese of Vilnius and the then Bishop of the

Diocese of the Samogitians Steponas Jonas Giedraitis. Representing the interests of his relatives, Giedraitis was victorious. On his initiative a new brick church began to be constructed. It was completed in 1809 and a conflict about its administration arose in the first half of the 19th c. among the Giedraičiai nobles themselves. The then ruling Bishop of the Samogitians Juozapas Arnulfas Giedraitis was involved in the dispute until his death in 1838. In practical terms only the secularization of the church properties carried out by Russian government at the beginning of the 1840's ended the disputes in the family about the rights of administration and patronage.

Current investigations on the topic do not allow one to present an accurate fact supported date for the founding of the first church. The lack of the founding act makes it more difficult to set the date or identify the persons who supplied the funds for its construction. The church existed in the beginning of the 16th c. (in 1505), so that it most likely was already built in the 14th c. It is also possible that the founding date of 1445 mentioned in the church province documents in the 17th–18th c. is also the beginning of the history of this church. In Lithuanian historiography the dominating year of 1410 as the date of the building of the first church in Giedraičiai in recent decades emerged quite late, in the early 1830's, and is weakly substantiated.

The 600th anniversary of the church was celebrated in 2010 on the feast day of St. Bartholomew, the church's name. The monument erected in the churchyard on that occasion clearly shows that in part due to the insufficient sources, and of course insufficient research, the history of the development of one of the earliest churches in the Diocese of Vilnius is rapidly filled with elements of legend. The situation is sufficiently paradoxical because two histories of the development of one parish church, playing a central role in religious life for many centuries, have been functioning in parallel in public discourse: fragmented, the facts are substantiated, and quite consistent, but supported by legends. The latter is clearly dominant. Keeping in mind that the history of the development of both parishes and churches in Lithuania is a still little researched field, it is likely that in this sense the Giedraičiai church is not exceptional.